

BRONZKORI TÁJAKON A BENTA VÖLGYÉBEN

Kutatások a központ és „hátszaga” kapcsolatának megismerésére

TIMOTHY K. EARLE¹, KISS VIKTÓRIA, KULCSÁR GABRIELLA², SZEVERÉNYI VAJK³,
POLÁNYI TAMÁS¹, JANUSZ CZEBRESZUK, MATEUSZ JAEGER, ŁUKASZ POSPIESZNY⁴

CZUKOR PÉTER, PRISKIN ANNA, SÁNTA GÁBOR, VALAMINT NYÍRI BORBÁLA,
CARLA KLEHM, BODNÁR CSABA KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

A „Landscapes of Complexity: The Politics of Social, Economic and Ritual Transformations in Bronze Age Hungary” című kutatási programunk megvalósítását 2012–2013-ban a Wenner-Gren alapítvány támogatja.⁵

The Wenner-Gren Foundation
supporting worldwide research in all branches of anthropology

Közép-Európában a bronzkori települések hálózatának és a hozzájuk kapcsolódó temetkezéseknek a kutatása a régészeti terepmunkának mindig is meghatározó irányvonalát alkotta. Az elmúlt évszázadok kutatói elsősorban a nagyobb központi települések, tellek, földvárak megismerését tűzték ki célul. Az utóbbi bő évtizedben alapvető változás kezdődött ezen a területen is. A központi települések tanulmányozása mellett hangsúlyosabbá váltak a mikroregionális kutatások, az eltérő funkciójú és szerkezetű települések és temetkezések vizsgálata. A bronzkori tájhasználat tágan értelmezett kérdéseinek megválaszolására csak komplex kutatási programok vállalkozhatnak. A kutatás során többek között a következő kérdések merülnek fel: 1) Miként definiálhatók regionálisan és mikroregionálisan a bronzkor különböző időszakaiban a települési struktúrák? 2) Léteztek-e valódi központok, specializált települések a bronzkorban Közép-Európában? 3) Hogyan befolyásolta a kulturális háttér az adott régió tájhasználatát? 4) A temetőken hogyan nyilvánul meg a társadalmi és politikai szerveződés? Ilyen komplex, nemzetközi kutatási programok keretében került sor Százhalombatta vidéke bronzkori településtörténetének vizsgálatára.

A Benta-völgyi projekt a százhalombattai nemzetközi régészeti kutatási program (Százhalombatta Archaeological eXpedition [SAX]) része. Az 1997-ben indult magyar-svéd-amerikai majd -angol együttműködés vezérfonalát a Közép-Duna-völgy kiemelten fontos lelőhelye, Százhalombatta-Földvár tell-településének feltárása jelenti.⁶ A precíz ásatási technikának és az ezt követő összetett feldolgozási módszertannak köszönhetően már az eddigi eredmények alapján is számtalan kitűnő adattal egészült ki a bronzkori tell települések szerkezetével, a házak felépítésével, a háztartásokkal és a kronológiai kérdésekkel kapcsolatos tudástárunk. Már az ásatások korai időszakában felmerült, hogy a központi település megismerése mellett épp olyan fontos lenne a hozzá kapcsolódó szűkebb és tágabb környezet bronzkori település-

¹ Northwestern University, Department of Anthropology, Evanston, IL

² MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest

³ Móra Ferenc Múzeum, Szeged

⁴ Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań

⁵ <http://www.wennergren.org/>

⁶ Összefoglalóan: Poroszlai, I. – Vicze, M. (eds): *SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Annual Report 1 – Field Season 1998* (Százhalombatta: Matrica Museum, 2000); Poroszlai, I. – Vicze, M. (eds): *SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Report 2 – Field Seasons 2000–2003* (Százhalombatta: Matrica Museum, 2005).; 209–235. Earle, T. – Kristiansen, K. (eds): *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

történetének vizsgálata is, amelyen keresztül tanulmányozhatóak a korszak társadalmi, gazdasági és politikai folyamatai. A nemzetközi kutatás eredményei alátámasztják, hogy a vizsgált társadalmak komplexitása, rétegzettsége összefüggésben áll a településhálózat összetettségével, így a társadalomrégészet egyik fő irányzata a településeket kutatja, a háztartások szintjétől a teljes mikrorégióig. Ennek során elsődleges kérdés, hogy megfigyelhetők-e kiemelkedő, központi települések. A kutatás során cél a központi települések, az azokhoz csatlakozó külső telepek, valamint a kisebb-nagyobb, önálló nyíltszíni falvak településszerkezetében, illetve az ezeken belül megtalálható házak méretében, a tárológödrök számában, méretében megfigyelhető esetleges különbségek azonosítása is. További kérdés, hogy meghatározható-e valamiféle hierarchia, amely intézményesített társadalmi különbségeket, kisebb-nagyobb területek politikai integrálását is tükrözheti, avagy inkább egyenrangú közösségek közötti kapcsolatrendszerrel (ún. heterarchiával) számolhatunk.

A Százhalombattához kapcsolódó egyik legfontosabb és jól körülhatárolható természetföldrajzi egység a Benta völgye. A központi telep átásával párhuzamosan megkezdődött a völgy vizsgálata is. Módszertani alapként a Charles L. Redman által kidolgozott, háromfázisú kutatási terv szolgált: 1) terepbejárás; 2) a lelőhelyek jellegének meghatározása; 3) ásatás.⁷

A projekt első fázisa során, a már meglévő lelőhelyek azonosításában nagyszerű alapot jelentett Magyarország Régészeti Topográfiájának vonatkozó, 7. kötete.⁸ 1998-1999-ben került sor a lelőhelyek és környezetük újbóli bejására és az adatok pontosítására, a bronzkori lelőhelyek száma eggyel bővült.⁹ A Benta völgyében összesen harminckét bronzkori lelőhelyet azonosítottak,¹⁰ és ennek alapján kezdődött meg a kutatás második fázisa.

A második fázis 2003–2007 között a lelőhelyek jellemzőinek és a megtelepedés jellegének minél gyorsabb és hatékonyabb meghatározását célozta meg. Ennek módszerei között a lelőhelyeken szisztematikusan elvégzett, egy ásonyom mélységű, ún. „lapát próba” (*shovel test*), majd a kis szondák 1×1×1 m-es egységeiből előkerült leletanyag feldolgozása szolgált.¹¹ Az eredmények alapján a harminckét bronzkori lelőhelyet különböző kategóriákba lehetett sorolni, ezzel sikerült felvázolni a bronzkori településszerkezet egy lehetséges képét (*l. kép*). A települések belső szerkezetéről azonban csak további vizsgálatok – távérzékelési kutatások és régészeti feltárások – során nyerhetünk pontosabb adatokat, a kutatás harmadik fázisában.

A program harmadik fázisának előkészítését 2012-ben kezdtük meg, a Wenner-Gren alapítvány támogatásával. Célunk, hogy még a Benta-projekt második fázisának keretein belül magnetométeres felméréseket végezzünk három eltérő jellegű lelőhelyen (nyíltszíni település: Tárnok 31/1, erődített település melletti

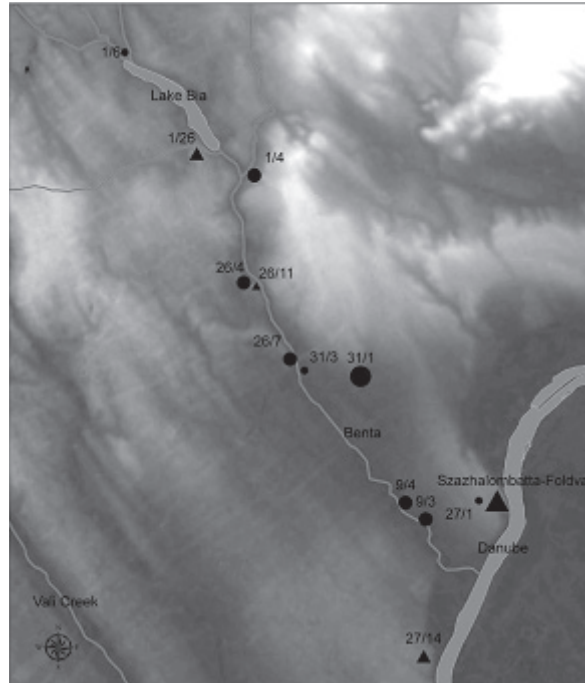
⁷ Redman, C. L.: Multistage fieldwork and analytical techniques. *American Antiquity* 38 (1973), 61–79; Redman, C. L.: Surface collection, sampling, and research design. *American Antiquity* 52 (1987), 249–265.

⁸ Dinnyés I. – Kövári K. – Lovag Zs. – Tettamant S. – Topál J. – Torma I.: *Pest megye régészeti topográfiája XIII/1. A budai és a szentendrei járás*. Magyarország Régészeti Topográfiája 7. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1986).

⁹ Aspeborg, H. – Fors, T. – Lund, K. – Thorén, H.: Preliminary report: SAX hinterland survey. In: *SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Annual Report 1 – Field Season 1998*, eds. Poroszlai, I. – Vicze, M. (Százhalombatta: Matrica Museum, 2000), 131–134. Vicze, M.: Background information to the field-survey. *SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Annual Report 1 – Field Season 1998*, eds. Poroszlai, I. – Vicze, M. (Százhalombatta: Matrica Museum, 2000), 119–129.

¹⁰ Vicze, M. – Earle, T. K. – Artursson, M.: Bronze Age Site Gazetteer: Benta Valley, Hungary. In: *SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Report 2 – Field Seasons 2000–2003* eds. Poroszlai, I. – Vicze, M. (Százhalombatta: Matrica Museum, 2005), 237–250; Sümegi, P. – Bodor, E.: Geoarchaeological and archaeobotanical investigations in the valley of the Benta (Békás) creek. In: *SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Report 2 – Field Seasons 2000–2003* eds. Poroszlai, I. – Vicze, M. (Százhalombatta: Matrica Museum, 2005), 209–235.

¹¹ Klehm, C.: Bowling for Budapest: *Social structure and ceramics at the Hungarian Bronze Age site of Százhalombatta*. Undergraduate Honors Thesis, Department of Anthropology, Northwestern University, Evanston 2006; Earle, T. – Kristiansen, K. (eds): *Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); Earle, T. – Kreiter, A. – Klehm, C. – Ferguson, J. – Vicze, M.: Bronze Age Ceramic Economy: The Benta Valley, Hungary. *European Journal of Archaeology* 14 (2011), 419–440. Earle, T. – Artursson, A. – Polányi, T. – Vicze, M.: Rapid Assessment of Bronze Age Settlement Studies in the Benta Valley, Hungary: A Micro-regional Approach. *Ősrégészeti Levelek* 12 (2010 [2012]), 84–93.

1. kép: Bronzkori települési hálózat a Benta völgyében, Earle et al. 2011, Fig. 1. nyomán

külső település: Sós-kút 26/4, kisebb erődített település: Bia 1/26), továbbá a geofizikai eredmények terepbejárási adatokkal való összevetését követően a településeken belül háztartásokat azonosítsunk. A program ideális lehetőséget kínál mind a terepbejárási, mind a magnetométeres adatok tesztelésére. Távlati céljaink között szerepel a települések belső szerkezetének összehasonlítása, az azonosságok és különbségek meghatározása.

2012 tavaszán lengyel kollégáinkkal együtt terepbejárást és magnetométeres felmérést végeztünk Sós-kút 26/4. és Bia 1/26. lelőhelyeken (2. kép). Mindkét lelőhelyen közel 2,5 hektár vizsgálatára nyílt lehetőség. Ezzel párhuzamosan szisztematikus (10×10 méteres négyzetekben végzett) terepbejárással egészítettük ki a Benta projekt második fázisának eredményeit.

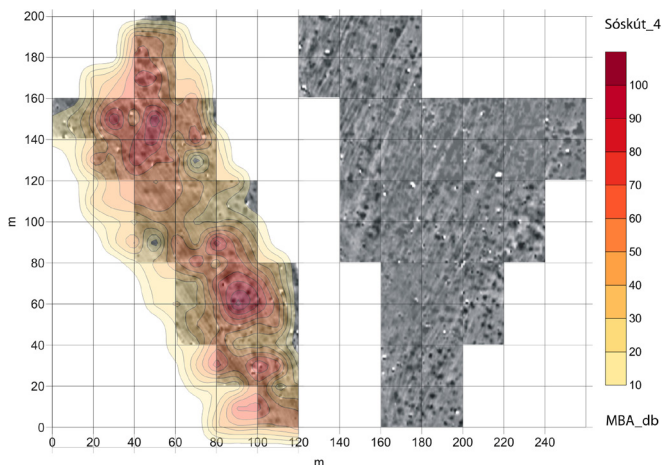
2012 őszének elején Sós-kúton két kisebb (4×4 m-es) szelvényben teszteltük a magnetométeres felmérések eredményeit (3. kép). A geofizikai adatok a lelőhelyen nem mutatták biztos oszlopsorokkal jellemezhető ház maradványait, és a leégett házak omladékával azonosítható anomáliák sem voltak meggyőzőek. Mindezek hiányában azokat a magnetométeres felmérésen kisebb-nagyobb objektumokkal (gödrökkel) körbevett “üres” területeket vizsgáltuk, ahol a terepbejárásokon a leletek sűrűsödését figyeltük meg

2. kép: Magnetométeres felmérés Sós-kúton 2012 tavaszán

3. kép: Sós-kút-Kálvária, előterében a külső településsel 2012 kora őszén

4. kép: Magnetométeres felmérés és a középső bronzkori leletek szóródása Sósút 4. lelőhelyen

5. kép: Négyzetekbe zárva – a feltárás kezdete a sósúti 2. szelvényben

(4. kép). A precíz módszerekkel (5. kép) és a kitermelt föld átszítálásával feltárt, 1×1 méteres négyzetekre osztott 2. szelvényben egy bronzkori letapostott járósínt azonosítottunk, amelyet több gödör és cölöplyuk vett körbe (6–7. kép). A jelenség véleményünk szerint lakóépületként is értelmezhető, de ez nem bizonyítható egyértelműen, mivel pusztulását nem tűz okozta, így padlója és a felmenő falak omladéka nem égett át. A precíz módszerekkel is csak nehezen azonosítható/észlelhető épület maradványa egyúttal magyarázatot nyújthat arra az általános jelenségre is, hogy az elmúlt évtizedek nagyfelületű megelőző feltárásain miért nem került sor nagyobb számú kora- és középső bronzkori lakóépület feltárására. Az eredmények mindenestre biz-

6. kép: Oszlophelyekkel körülvevett bronzkori járósínt maradványai Sósúton

7. kép: A település egyik gödrében eltemetett halott Sósúton

8. kép: Az ásatási csapat néhány tagja

tató kezdetet jelentenek a további vizsgálatokhoz. A kutatási programot Bia és Tárnok lelőhelyeken kora tavasszal folytatjuk (8. kép).

A szondázó ásatást megelőzően műhelybeszélgetésen mutattuk be a munkánkhoz csatlakozó pécsi egyetemi hallgatóknak és az érdeklődő kutatóknak a program módszertani hátterét és eredményeit. E tréning keretében lehetőség nyílt a magnetométeres felmérés gyakorlati kipróbálására is.

Mint minden csapatmunka esetében, itt is számosan segítették munkákat. Ezúton is szeretnénk megköszönni Magnus Artursson (Swedish National Heritage Board), Fejér Eszter (ELTE BTK Régészettudományi Intézet), Melis Eszter (MNM NÖK), Greman István, a Pécsi Tudományegyetem régészet szakirányos hallgatói, Lakatos Péter, továbbá Vicze Magdolna (Matrica Múzeum, Százhalombatta), a Pest megyei Múzeumok Igazgatósága munkatársai és a sósikúti önkormányzat részvételét és támogatását.

AJÁNLOTT IRODALOM

POROSZLAI, I. – VICZE, M. (eds)

SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Annual Report 1 – Field Season 1998, 131–134. Százhalombatta: Matrica Museum, 2000.

POROSZLAI, I. – VICZE, M. (eds)

SAX. Százhalombatta Archaeological Expedition. Annual Report 2 – Field Seasons 2000–2003, 209–235. Százhalombatta: Matrica Museum, 2005.

EARLE, T. – KRISTIANSEN, K. (eds)

Organizing Bronze Age Societies. The Mediterranean, Central Europe, and Scandinavia Compared. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.